

Talmudi luiskelood¹

Iidne luiskelugude rääkimise kunst jõudis Ameerikas uuele tasandile. Uusi territooriume avastanud karmidest ääremaa-asukatest, puuraiujatest ja kauboidest, risti ja põiki läbi maa rännanud kaupmeestest ja ränduritest said nii luiskelugude jutustajad kui ka kangelased. Lugusid vesteti kõikjal, kus oli rahvast koos,² ja juttude liialdused said osaks 19. sajandi rahvalikust kirjandusest. Ehkki need lood ilmusid tihtipeale lühiealistes marginaalsetes ja kohalikes väljaannetes, on need olulised Ameerika tsivilisatsiooni ajaloolise uurimise seisukohalt. Richard M. Dorson mõistis nende tähtsust juba oma kuulsusrikka karjääri alguses ning pöördus vanade tolmuste ajakirjade, brošüüride ja kalendrite poole, et noppida neist välja see aines, mida ta asjakohaselt nimetas *koomilisteks muistenditeks*. Tema esimene raamat *Davy Crockett: American Comic Legend* (1939) oli kogumik sedalaadi juttudest, mida väidetavasti rääkis üks Ameerika poliitika värvikamaid kujusid Davy Crockett või mida räägiti tema kohta. Selle

¹ Originaal: Ben-Amos, Dan 1976. Talmudic Tall Tales. Dégh, Linda & Glassie, Henry & Oinas, Felix J. (toim). *Folklore Today: A Festschrift for Richard M. Dorson*. Bloomington: Indiana University, Research Center for Language and Semiotic Studies, lk 25–43.

² Rekonstrueeritud etnograafilist kirjeldust jutuvestmise kohta meeste seas vt Richard Bauman (1972). Enamik Ameerikas luiskelugude jutustamist käsitlevatest uuringutest keskendub üksikutele jutuvestjatele ja sisaldab seetõttu kaudselt esituse sotsiaalsete ja situatsiooniliste kontekstide kirjeldusi (vt Jansen 1949, 1948; Lunt 1968 (mis sisaldab mh kasulikku bibliograafiat); Brunvand 1965; Halpert 1944a, 1944b, 1945a, 1945b, Boatright 1965 [1945]).

väljaande eessõnas kommenteerib Howard Mumford Jones, et *leida paralleele neile erakordsetele väljamõeldistele, peame otsima teistest kirjandustest – näiteks neid imestusväärseid mõtteid, mis leiduvad kõmri ja iiri lugudes* (Jones 1939: xiii). Tõenäoliselt võivad teatud Ameerika luiskelugude teemad olla pärit neist kahest traditsioonist, mille kandjad Briti saartelt massiliselt emigreerusid. Kuid sellel jutu-vormil oli laiem levik, mis ulatus koguni Põhja- või Kesk-Euroopa piiride taha ja esines veelgi vanemates kirjandustes kui iiri ja kõmri oma. Ühte varasematest luiskelugudest võib kohata klassikalises kreeka kirjanduses. Plutarchos tsiteerib Antiphanest, kes *ütles humoorikalt, et teatud linnas tardusid sõnad külma tõttu juba väljaütlemise hetkel ja hiljem nende sulades kuulsid inimesed suvel seda, mida nad talvel üksteisele olid ütelnud* (Plutarcos 1927: 421).³

Austusavaldusena Richard M. Dorsonile tahaksin uurida 3.–4. sajandil luiskelugusid rääkinud juudi rabide jutustamiskunsti. Nende lugusid võib leida mõlema talmudi lehekülgedelt, puistatuina tõsiste religioossete ja õiguslike diskussioonide sekka. Nii Jeruusalemma kui ka Babüloonia talmud on mišna (3. sajandi religioosne ja moraalne käitumiskodeks) tõlgenduste kogumikud,⁴ mida rabid oma koolides mitmesaja aasta vältel seletasid. Talmudite lõplikud tekstid sisaldavad diskussioone ja vaidlusi sadadelt rabidelt, kes arutasid küsimusi,

³ See on motiiv X1623.2.1. “Vale: kevadel välja sulavad külmunud sõnad”. Joseph Addison tsiteeris üht märksa põhjapoolsemast maanurgast pärit külmunud sõnade kirjeldust, mille ta leidis John Mandeville’i 14. sajandist pärineva reisifantaasia käsikirjast (Addison 1710; vt ka Bond 1971: 227–228). Veel üks paralleel on postisarve lugu parun Münchhauseni seikluste 6. peatükis. Kõnealuse raamatu erinevate väljaannete bibliograafia on kokku pannud Erwin Wackermann (1969).

⁴ Lisaks talmudile on käibel ka mitmeid eraldiseisvaid mišna väljaandeid (esimene neist trükiti koos kommentaaridega Napolis 1492. aastal). Samas aga moodustab mišna talmudi selgroo, mis on sõna otseses mõttes ümbritsetud kommentaaridega, sest igal talmudi leheküljel on kesksel kohal mišna tekst, selle ümber aga kommentaarid ja viited. Babüloonia talmud trükiti tervikuna esmakordselt Venezias Bombergi trükikojas aastatel 1520–1523, Palestiina talmud samas aastatel 1523–1524. Just Bombergi väljaannete tekstipaigutusest ja šriftidega eristamisest ning paginatsioonist lähtuvad kõik edasised trükid tänapäevani välja (toim).

kaalusid alternatiivseid selgitusi ja spekulatsioonid mišna tekstidest ja neile järgnevatest autoritatiivsetest tõlgendustest loogilisi järeldusi ja üldistusi. Jüngerid kandsid edasi oma õpetajate õpetusi ja levitasid nende ideid ühest “koolist” teise ning löid selle käigus suure tähtsusega suulise õppimise traditsiooni. Tegelikult – ehkki nii mišna kui talmudid on tänapäeval saadaval ka trüki- ja käsikirjalises vormis,⁵ peeti neid tollal ning peetakse tänaseni ikka suuliseks seaduseks või traditsiooniks (vt märkust 3 lk 246).⁶

Palestiina ja Babüloonia koolide rabide diskussioonides domineerisid religioosne ja tsiviilseadus. Kuid need polnud ainsad teemad. Eksemplid, valmid ja vanasõnad, märtritest ja imedest rääkivad muistendid, kuulsuste elulood ja juhtumid kurikuulsate isikute elust esinevad Talmudite lehekülgedel külg külje kõrval seaduseteemaliste kainemate väitlustega. Tihti tsiteeritakse narratiive ja vanasõnu ühe või teise arvamuse toetuseks; paljudel on allegooriline väärtus. Aeg-ajalt tundub õpetatud meeste debattide ja narratiivinäidete vahetorkord kokku klopsitud, neil pole selget seost, didaktilist väärtust ega heuristilist tähtsust. Juhuslik assotsiatsioon mingi juhtumi, isiku või koguni samažanrilise jutuga on koostajaid mõjutanud sisse võtma ka lood, mis muidu on vastuolus talmudi üldise suundumusega.

Selline on lugu talmudi luiskelugudega. Näiteks järgneb laeva müümise seaduslikke aspekte käsitlevale mišnaistlikule seletusele narratiivide jada, mis sisaldab järgnevat:

(1) Rabba⁷ b[ar] bar Hana teatas pärast: “Ükskord reisisime laevaga ja nägime kala, kelle ninasõõrmetesse oli sattunud parasiit. Selle peale tõstis vesi kala üles ja viskas kaldale. 60 linna hävitati seeläbi, 60 linna toitused temast ja 60 linna soolasid ta [jäänuseid] ja ühest tema silmamunast täideti kolmsada õlivaati. 12 kalendrikuu pärast naastes nägime, et tema skeletist lõigati sarikaid ja ehitati neid linnu uuesti üles” (Babüloonia talmud, Bava Batra 73b).⁸

⁵ Tänapäeval on talmud saadaval ka elektroonilisena CD-del (toim).

⁶ Talmudite kohta käiv kirjandus on mahukas. Babüloonia talmudi uurimise erinevate suundade ülevaatlikkude käsitlust vt Jacob Neusner (1970). Babüloonia talmud on kättesaadav ka ingliskeelsena (*The Babylonian Talmud* 1–35, 1935–1952). Sealt on pärit ka kõik käesolevas artiklis olevad tsitaadid, kui pole viidatud mõnele teisele väljaandele.

⁷ Heebrea k: suur, võimas, ka riiakas (toim).

⁸ Vt motiiv X1300 “Valed kaladest”.

See ja teised sarnased lood on talmudi kontekstis silmatorkavad kui karjuvad valed, mis esinevad seadusandlikke ja religioosseid eeskirju kehtestavates raamatutes. Seda ilmset vastuolu lahendada püüdes üritasid traditsioonilised talmudi seletajad neid tõlgendada teistegi narratiivide puhul rakendatud meetoditega. Näiteks Hispaania talmudist rabi Jom Tov Ben Abraham Išbili (1250–1330) pakkus välja kaks üsna vastandlikku ratsionaalset selgitust. Ühelt poolt arvas ta, et need lood võinuksid olla faktilised teated. Lõppude lõpuks olid keskaegsed reisiraamatud sama uskumatud kui luiskelood (vt Wright 1925 (=1965), 1947). Teiselt poolt pidas ta neid juttudeks unenägudes kogetust.

Selle peatüki lood räägivad asjadest, mis tunduvad inimestele kummalised, sest nad pole nendega tuttavad, kuid on väga usutavad neile, kes tunnevad loodust, nagu näiteks merekoletiste suurus ja lainete kõrgus tormi ajal. Neis sisaldub ka vihjeid asjadele, mis pole nähtavad silmaga, vaid nägemustes. Sest kui targad läksid ookeanireisidele, nägid nad seal Jumala imesid [...] ja magades kogesid nad oma meditatsioonide kontekstis tähelepanuväärseid nägemusi. Õpetlased kirjutasid, et ükskõik kus esinevad sõnad ma ise nägin, on tegemist reisi ajal nähtud unenäoga (Arz 1971–1972: 1441, vt ka Chajes 1952: 210–211).

Hiljem kinnitas juhtiv Poola talmudist rabi Samuel Eliezer Ben Jehuda Ha-Levi Edels (1555–1631) neid jutte selgitades, et need on allegooriad. Ta soovitas mitmetasandilist, sodiaagi-, piibli- ja ajaloo-sümbolitest ning -tähendustest kombineeritud viitesüsteemi ning tõlgendas peamise luiskelugude vestja rabi bar bar Hana uskumatuid lugusid nii, nagu sisaldaksid need sõnumeid juutide tuleviku kohta. Vastavalt tema süsteemile oli ülaltsiteeritud (1) lugu allegooria juutide lunastamisest vaenlaste poolt põhjustatud katsumustest ja terrorist. Et sodiaagis on kala adarikuu (umbes märts) märk, soovitab ta dešifreerida juttu vastavalt sel ajal sünagoogides loetavale piiblitekstile, nimelt Estri raamatule. Narratiivi tasandil sümboliseerib kala juutide hävitamiseks salanõu pidanud Haamanit, vastavalt sellele tähistab kala surm Haamani ja laiendatult kõigi juutide vaenlaste saatust. Lõpuks viitavad linnade taastamine ja 300 õlivaati juutide elu uuele sisseseadmisele oma maal ning nende keskel valitsevale rõõmule ja õnnele, kui nad tähistavad vabanemist sellest katsumusest (*Hiddušei Aggadot*, p. 43; vt ka Rabinovitz 1966).

Samasuguseid allegoorilisi tõlgendusi on välja pakutud tänapäevani. Talmudiõpetlane Juda David Eisenstein teeb ettepaneku pidada neid imepäraseid lugusid koodikeeleks, kus iga jutuelement omab sel-

get ja erilist tähendust: *Laev lainete keskel esindab judaismi [---] liiv on Iisrael, [---] väikesed tähed on israeliidid [---] hiidkala, krokodill või lohe – Leviatan*⁹ – *kujutab erinevaid judaismi ja juutide peavaenlasi* (Eisenstein 1937: 14–15).¹⁰ Kooskõlas traditsioonilise õpetusega tuletab J. D. Eisenstein nende sümbolite tähendused piiblitekstidest, -metafooridest ja -võrdlustest, kuid ta toob ka ohvri neile uutele ideedele, mis pakuvad välja, et need narratiivid võivad viidata ajaloolis-poliitilistele sündmustele. Seega arvatakse need jutud olevat kodeeritud keeles, mis annab edasi selliseid sõnumeid ja informatsiooni, mis ei tohtinud sattuda valitsevate võimude ja tsensorite valvsa silma alla.

Kuid see, mis hämmeldab seletajaid, vaevalt huvitas talmudite rabisid. Käesoleva näite puhul ajaloolised ja kirjanduslikud perspektiivid pigem ähmastavad kui selgitavad juttude tähendusi. Kui posttalmudistlikud põlvkonnad otsisid neist lugudest religioosseid või rahvuslikke allegoorilisi tähendusi, siis talmudite rabid mõistsid neid jutte sellistena, nagu need olid – luiskelugudena. Talmudiaegse ühiskonna suulises pärimuses moodustasid need eri žanri, mida markeerisid erilised, tähendusi kandvad ja süžeesid peegeldavad karakteristikud.¹¹ Iseloomustavate tunnuste ja nende retoorilise tähenduse äratundmine võimaldas kuulajatel jutustajaid mõista ning teha vahet nende lugude ja nendega sarnaste juttude vahel, millel hoolimata osalisest sarnasusest oli hoopis teistsugune mõte.

Ilmselt eristasid rabid ise seda jutuzanri, kuid ei andnud talle nimetust. Talmudites esineb vaid ühel korral terminoloogiline markeerung jutule, mida võiks luiskelooga seostada, ja isegi siis viitab näide varasemale perioodile kui see, millest pärineb enamik sama žanri narratiive. Ateena õpetatud meeste ja 2. sajandi rabi Jošua ben Hanania vahel peeti teravmeelne dialoog:

⁹ Leviatan on heebrea piiblist tuntud merekoletis (vt Ii 3: 8; 41; Ps 74, 14; 104: 24jj; Js 27: 1) (toim).

¹⁰ Lühiesseed nende juttude kohta on kirjutanud ka Abraham Karlin (1947) ja Nathan Shalem (1949). Mõlemad autorid tunnistavad juttude rahvusvahelist levikut ja liialdavat loomust, ent kui A. Karlin viitab nende didaktilisele väärtusele, siis N. Shalem pöörab peatähelepanu neis sisalduvale geograafilisele informatsioonile.

¹¹ Vaata Dan Ben-Amose mõttevahetust, mis selgitab järgneva analüüsi aluseks olevate folkloorižanrite kontseptsiooni (Ben-Amos 1969 (käesolevas kogumikus lk 89–116), 1976a, 1974 (käesolevas kogumikus lk 117–138)).

(2) Nad ütlesid talle: “Räägi meile mõned jutud.”

Tema ütles neile: “Ükskord oli muul, kes poegis, ning ta kaelas oli ürik, millele oli kirjutatud: “Minu isa majale on esitatud võlanõue mahus [sada] tuhat zuzit.””

Nemad küsisid temalt: “Kas siis muul võib poegida?”

Tema vastas neile: “See on üks nendest lugudest” (Babüloonia talmud, Bekorot 8b).¹²

Arameakeelses algupärandis sisaldavad selle dialoogi alguse- ja lõpulaused selget žanrilist terminit, mis sõna-sõnaliselt tähendab vääri ja väljamõeldud sõnu. Selle termini esinemine Ateena õpetlastega peetud dialoogis peaks pälvima põgusast tähelepanust enamat. Erinevate kreeka žanrikategoriate hulgas tehti vahet ka võimaliku (*plasma*) ja võimatu (*pseudos*) vahel. Richard Heinze järgi kehtis selline eristus eriti reisikirjade puhul. See eraldas kreeka lühijuttudes ja reisisiiklustest pajatavates lugudes võimaliku ja tõenäolise väljamõeldud ja olemuselt uskumatutest elementidest (Heinze 1899; vt ka Kerényi 1962: 3). Niisiis, kui kreeka õpetlased soovisid kuulda erilaadi väljamõeldud juttu, rääkis juudi rabist külaline vastuseks tegelikkuses võimatu loo. Ehkki varasemad targad mehed vaevalt rääkisid selliseid jutte, tegid hilisemad juudi rabid uskumatute ja väljamõeldud reisilugudega tutvust ning õppisid neid rääkima ja kuulama, isegi kui puudus sobiv termin nende nimetamiseks.

Rabide omandatud valede rääkimise kunst on keerukas kommunikatiivne ülesanne. Juttude sisu tuleb esitada tõena, kuid samas ei tohi neid eksikombel tegelikkuseks pidada. Liialdus, mis avalikult kuulutab iseenda võltsi olemust, on vasturääkiv. Sellele omase kvaliteedi säilitamine nõuab luiskeloo maskeerumist faktiks, kuid ometi pidevat viitamist maski olemasolule. Jutustus sisaldab seega näivate ja tõeliste tähenduste vastastikust mõjustust; mõlemaid peaks loos alles hoidma, sest nad mõjutavad niihästi teineteist kui ka kuulajaskonna hoiakut jutu suhtes. Tekst peaks jutustajale vastu rääkima, sellal kui selles verbaalses mängus kaasalöövatel kuulajatel tuleb luua suhe mõlema tähendustasandiga – tõelise (mille järgi jutt on väljamõeldis) ja näivaga (mille järgi lugu on tegelikkus).

Talmudi luiskelugudes väljendatud tõe ja väljamõeldise vastanduvad ideed on kontekstiga seotud. Erinevates sotsiaalsetes või narratiivsetes tingimustes peaksid ühed ja samad jutud olema kas

¹² Motiiv X1242 “Valed muuladest”.

valed või tõesed. Kuid jutustamissituatsioonis peavad jutustajad ja kuulajaskond säilitama hapra tasakaalu näiva ja tõelise, uskumise ja mitteuskumise vahel üksteisest sõltuvate kommunikatiivset tähendust omavate sotsiaalsete ja tekstiliste tunnuste kogumi abil.

Sotsiaalselt tugineb jutustaja narratiivne autoriteet ja võime oma kuulajate usaldust saavutada kuulajaskonnale teada olevale bioograafilisele informatsioonile. Nõnda peeti enamikku talmudi luiskelugude jutustajaist ränduriteks, kes läbisid kõrbi, seilasid meredel ja külastasid maid, mida nende kuulajaskond kunagi ei näinud. Nende lugusid toetas kogemus. Rabba bar bar Hana, peamine talmudistlik väljamõtteleja, oli 3.–4. sajandi õpetlane, kes sündis Babüloonia ning suundus õpingute ajaks Palestiinasse, kus õppis koos väljapaistva rabi Johanan bar Nappaga.¹³ Babülooniasse naasnud, andis Rabba bar bar Hana oma teadmised kohalikele rabidele edasi enam kui kahesajas oma õpetajate nimel ringlusse lastud õpetuses. Ehkki hilisemate põlvkondade seas ületas tema jutuvestjakuulsus kaugelt õpetlase oma, peeti teda omal ajal usaldusväärseks, õpetajate sõnu ausalt teadmisi edasi andvaks jüngriks (Vt Babüloonia talmud, *Berachot* 13b, 23a, 24b, 25a, 40b, 42b, 49a; *Jevamot* 55b; rohkem viiteid vt Albeck 1969: 305–306; Bacher 1913: 87–93). Teine jutustaja, rabi Dimi,¹⁴ kes oli samuti rabi Johanan bar Nappa õpilane, reisis tihti Babüloni ja Palestiina vahel. Fraas *siis, kui rabi Dimi saabus*, eelneb paljudele tema juttudele ja õpetussõnadele (vt Babüloonia talmud, *Ketuvot* IIIb; *Berachot* 6b, 31b, 44a; *Šabbat* 13b, 72a), muudel juhtudel teatab ta lihtsalt *nii ütlevad nad läänes* (vt Babüloonia talmud, *Eruvin* 30a; *Sukka* 10a), viidates Palestiinale, mis asub Babülooniast läänes. Jeruusalemma talmudis nimetatakse rabi Dimit *nehutiks*, see tähendab ‘reisija’ – epiteet, mis esineb aeg-ajalt ka Babüloonia talmudis (vt Babüloonia talmud, *Hullin* 124a). Kolmanda jutuvestja nimi Indialane Rab Juda peegeldab tõenäoliselt kas tema päritolumaad või tema sooritatud reisi.

Ränduri sotsiaalne roll sisendab luiskeloo rääkijasse usaldust. Tark jutustaja on otsekui ühenduslüli tema nähtud kohtade, sündmuste ja objektide ning teadmatute kuulajate vahel. Tema isiksus saab oluliseks

¹³ Palestiina talmudi Gemara koostamist alustanud õpetlane (199–279 pKr), tegutses Sepphorises ja Tiberiases (toim).

¹⁴ Õpetlane Nehardea linnast, mis oli üks neljast juutide vaimsest keskusest Babüloonias (toim).

teguriks võrastest maadest ja meredest rääkivate imelugude tajumisel ja mõistmisel. Kogemuse ja reputatsiooni kaudu on ta omandanud narratiivse õiguse liialdada ning seega võivad tema valed ja lood olla allutatud ühise nõusoleku sotsiaalsele konventsioonile, mis annab lugudele tegelikkuse ilme.

Kuigi ränduri roll on luiskelugude rääkimiseks hädavajalik, ei tarvitse see olla piisav, eristamaks väljamõeldist faktist, ka ei saa see olla ainus piiritlev tunnusjoon, mis liigitab valeks kõik selle, mida võõrsilt tulnud külaline räägib. Lõppude lõpuks võisid meresõitjad ja reisijad tahta jutustada ka tegelikest sündmustest ja vaatamisväärsustest, nii et funktsionaalselt pidi neil olema verbaalseid vahendeid fantaasia ja reaalsuse eristamiseks ning selle vahetegemise kuulajatele edastamiseks. Selleks pakub nende valitud spetsiifiline narratiivžanr tõlgendamise ja mõistmise tarvis konteksti. Ehkki neil puudub talmudi kultuuris nimetus, viitab luiskelugude kasutus sellele, et seda žanri tajuti erilise jutuvormina ning et nende lugude jaoks olid kultuuriliselt ettekirjutatud piirid, mis määrasid ära sobivad teemad. Kui mõni väljamõeldis ei vastanud neile kultuuriliselt tunnustatud žanrilistele ettekirjutustele, kerkis see talmudi kirjanduslikust korpusest esile kui tähendusrikas või juhuslik kommunikatsiooni kultuuriliste normide rikkumine. Kuid need luiskelugude žanritunnused, mida rääkijad talmudistlikul perioodil formuleerisid ja tajusid, andsid sümboolselt edasi lugude näilise tõelisuse ning tegeliku väljamõelduse erilist vastastikust mõju.

Talmudi luiskelugudes ilmnevad need žanritunnused nii jutu raamis kui ka loos eneses. Raam loob suhte narratiivi sisu ja loo jutustaja ning vastavalt ka kuulajate vahel, sest lugu rullub lahti tegevuste, vaadete või esemete kaudu. Mõlemal tasandil toimivad need tunnusjooned selleks, et säilitada ambivalents tõsiasja ja väljamõeldu suhtes. Lugude jutustajad saavutavad sellised tulemused neljal viisil: *kinnitades* ja/või *distantseerides* oma lugusid jutu raamis, valides erilised kultuuriliselt aktsepteerivad *teemad* ning esitades oma lugu tähendust edasi andvas *struktuurilises järjestuses*.

Kinnitamine

Loo jutustaja kinnitab oma loo tõepära, esitades seda kas pealtnägija jutustusena või toetudes piiblikestile. Rabba bar bar Hana jutustab ebatavalisest loodusnähtusest järgmiselt:

(3) *Rabba b. bar Hana ütles seejärel: "Ma nägin konna, kes oli sama suur kui Hagronia¹⁵ kindlus. (Kui suur on Hagronia kindlus? – 60 maja.) Siis tuli madu ja neelas konna alla. Siis tuli kaaren ja neelas mao alla ning laskus seejärel puule. Kujutage vaid ette, kui tugev pidi see puu olema!" R. Papa b. Samuel kostis: "Poleks ma seal ise olnud, ei usuks ma seda mitte"* (Babüloonia talmud, *Bava Batra* 73b).¹⁶

Enamik luiskelugusid algab konventsionaalse vormeliga, säilitades samal ajal isikliku vaatenurga: *Ükskord reisisime laeva pardal ja nägime... või Ükskord rändasime kõrbes ja nägime...* (Babüloonia talmud, *Bava Batra* 73a). Selline vormel on žanriline, mitte isiklik ja sellega ei alga mitte ainult Rabba bar bar Hana, vaid ka teiste rabide lood, näiteks: *R. Safra jutustas: Ükskord olime merereisil ja nägime...* (Babüloonia talmud, *Bava Batra* 74a).¹⁷ Verb *nägime* vormeli lõpul märgib jutu positsiooni ja Talmudi-jutustaja vaatenurka. Paljudes hilisemates Euroopa ja Ameerika "koomilistes muistendites" keerleb tegevus jutustaja ümber, kes on korraga nii kangelane kui sündmuste edasiandja, kuid talmudi jutuvestja on ainult vaatleja, kes räägib oma silmaga nähtust ilma enda tegusid ülistamata.

Vähestel juhtudel, kui ei esine verbi *nägime*, leiavad loos aset järjekindlad muutused, mida võib vaadelda järgmises näites:

(4) *Rabba b. bar Hana jutustas: "Ükskord reisisime kõrbes ja meiega ühines arabia kaupmees, kes oskas liiva pihku võttes ning seda nuusutades öelda, mis tee viib ühte paika ja mis tee teise. Küsisime temalt: "Kui kaugel me oleme veest?" Ta vastas: "Andke mulle [veidi] liiva." Andsimegi ja ta ütles: "Kaheksa parasangi." Kui andsime talle [hiljem] veel liiva, ütles ta meile, et nüüd oleme kolme parasangi kaugusel. Ma vahetasin liiva ära, kuid teda polnud võimalik segadusse ajada.*

"Ta ütles mulle: "Tule ja ma näitan sulle kõrbes surnuid.""¹⁸ Ma läksin [koos temaga] ja nägin neid ja nad näisid virguvatena. Nad lebasid

¹⁵ Osa uurijaid samastab Hagronia Agranumiga (toim).

¹⁶ Võrdle teise jutuvestja Rab Juda Indialase poolt räägitud looga (Babüloonia Talmud, *Bava Batra* 74b), motiivid X1252 "Valed kaarnatest", X1321.1 "Vale: hiigelmadu" ja X1342.1.1 "Hiigelkonn" X1472 "Valed suurtest puudest". Vt Stith Thompsoni (1946: 230–234) arutelu kumulatiivsetest juttudest ja Archer Tayloriga (1933) seisukohti.

¹⁷ Arutelu avavormelite tähtsusest Ameerika luiskelugudes vt J. Russel Reaver (1972, sh bibliograafia), samuti Mihai Pop (1968), Barbara Babcock-Abrahams (1974) ja Dan Ben-Amos (1975).

¹⁸ Neid israeliite, kes surid neljakümneaastase kõrberännaku ajal teel töötatud maale (4Ms 14,32–37).

selili, ühel oli põlv üles tõstetud ja ma nägin, kuidas araabia kaupmees ratsutas selle alt kaameli seljas läbi, oda püsti, kuid ei puudutanud seda ikkagi. Ma lõikasin ära nurga ühe surnu purpursinise rätiku küljest ja me ei saanud ära minna. Ta sõnas mulle: “[Kui] sa oled neilt võibolla midagi võtnud, siis anna see tagasi, sest meil on selline komme, et see, kes neilt midagi võtab, ei saa ära minna.” Ma läksin ja panin selle tagasi, seejärel võisime edasi liikuda. Kui astusime rabide ette, ütlesid nad mulle: “Iga Abba¹⁹ on eesel ja iga bar bar Hana on lollpea. Miks sa seda tegid? Kas selleks, et kindlaks teha, kas [seadus] on kooskõlas Bet Šammai või Bet Hilleli²⁰ otsustega? Sa oleksid pidanud lugema üle niidid ja jätkukohad”” (Babüloonia talmud, Bava Batra 73b–74a).

Need narratiivid on esimesed viieosalisest seeriast, mis kõik sisaldavad piibliajaloo ja kosmoloogiaga seotud kõrbepilte, mida araabia kaupmees näitas Rabba bar bar Hanale. Esimene juhtum on eelkõige üldiseks narratiivseks raamiks juttudele, milles vestja hülgab ükskõikse mööduja positsiooni ja muutub aktiivseks kogemusi otsivaks ränduriks. Otsingute tulemused jagavad jutustajale harva au ja hiilgust, sest enamiku puhul näivad ta teod saamatud: ta vahetab ära liiva, kuid ei suuda araablalt segadusse ajada; ta lõikab tüki ühe kõrbes surnu rätiku küljest, kuid ei saa seejärel edasi minna. Samasugused kohmakad teod lõpetavad kaks lugu ülejäänud kolmest seiklusest. Seega, ehkki jutustaja on loo keskmes, ei esine ta kangelasena.

Lisaks vestja positsiooni muutusele illustreerivad need jutud veel üht lugude tõepärasuse kinnitamise viisi, mida talmudi luiskelugude rääkijad rakendavad – toetumist piiblitekstile. Neis lugudes toetavad rääkijat vaikimisi piiblist pärit teated israeliitide kõrberännakutest.

Teistes lugudes suhted siiski muutuvad ja piiblitekst annab aluse kirjelduse tõepära kinnitamiseks, olgu siis jutustaja ise pealtnägijaks või mitte.

(5) Rami b. Ezekiel külastas kord Bene-Berakki,²¹ kus ta nägi viigipuu all karjatatavaid kitsi. Viikidest voolas mesi ja kitsedest piim ning need segunesid üksteisega. “See on tõepoolest,” märkis ta, “piima ja mett voolav maa” (Babüloonia talmud, Ketuvot 111b).

¹⁹ Abba oli rabi bar bar Hana nimi, sest Rabba on Rab Aba elliptiline vorm.

²⁰ Šammai koolkond, Hilleli koolkond. Vastavate juudi õpetlaste ümber kujunenud pühakirja tõlgendamise koolkonnad. Hillei koolkond oli mõõdukam ja Šammai oma rangem (toim).

²¹ Bene-Berak – linn Põhja-Galileas, tänapäeval Bnei Brak Iisraelis (toim).

Siin toetavad imepärast lugu piiblitekstid 1Ms 3: 8 ja 4Ms 13: 27 ning teisedki salmid, mis kirjeldavad Iisraeli kui piima ja mee maad. Isiklik tunnistus ei ole hädavajalik, kuid on seesuguse kirjelduse vabalt valitav lisajoon, näiteks:

(6) *Reš Lakiš*²² ütles: “Mina ise nägin *Sepphorise*²³ piima ja mee voolu ning see laius [üle maa-ala] 16 korda 16 miili” (Babüloonia talmud, *Ketuvot* 111b).

Isegi sel juhul on piiblitekst allikaks ja isikliku teate põhiliseks tõepära kinnitavaks jooneks.

Distantseerimine

Samal ajal loo tõesuse kinnitamisega paigutab jutustaja narratiivi situatsiooni oma kuulajatest eemale, distantseerides seda nii ajas kui ka ruumis. Luiskelugude imesid nähti kolmes piirkonnas: meredel, kõrbetes ja Iisraelis (mis oli kaugel Babüloonia kuulajatele). Mõned ebatavalised olendid ilmuvad meritsi reisijatele sel ajal, kui nad on “laeva pardal”, näiteks:

(7) *R. Safra*²⁴ jutustas: “Ükskord laeva pardal reisisides nägime kala, kes tõstis oma pea merest välja. Pea küljes olid sarved, millele oli graveeritud: “Ma olen väiksem mereolend, ma olen kolm tuhat parasangi [pikk] ja lähen [praegu] *Leviatani* suhu.” *R. Aši*²⁵ ütles: See oli [toitu otsiv] merikits, [sellepärast] olid tal ka sarved” (Babüloonia talmud, *Bava Batra* 74a; motiivid B68 “Sarviline mereelukas” ja X1300 “Valed kaladest”).

Kui meri on ebatavaliste loodusnähtuste jälgimise kohaks, siis kõrb on areen, kus kohtutakse traditsioonilisel religioonil põhinevate ajalooliste või kosmoloogiliste piltide ja isiksustega. Muutused jutu kohas,

²² Šimon ben Lakiš, sissipealik pärast Teise templi hävitamist, pärimuse kohaselt mees, keda Johanan ben Zakkai kohtas kord jões ujudes. Rabi Johanan tahtis teda rahuliku elu juurde meelitada ning lubas talle anda oma noorema õe, kes on temast veel ilusam (Šimon oli Johanan ben Zakkaid imetledes õelnud, et tolle ilu peaks kuuluma naisele), juhul, kui ben Lakiš hakkab toorat õppima. Šimon ben Lakiš hakkaski õppima ja temast sai kuulus õpetlane (*Bava Metsia* 84a) (toim).

²³ Linn Galileas Naatsaretist kümme-kilomeetrit põhja pool (toim).

²⁴ 4. sajandi õpetlane ja kaupmees (toim).

²⁵ Rabi Aši, Sura akadeemia juhataja, surnud aastal 427. Teda peetakse Babüloonia talmudi peamiseks koostajaks (toim).

teemades ja hoiakus sisaldavad seega süstemaatilisi transformatsioone, mis on ainuomased kõrbejuttude seeriale. Varem käsitletud loo (4) lõpuepisoodis kirjeldab jutustaja oma saamatut reageerimist imepärasas olukorras. Et ta ettevõtmised luhtuvad, pöörab ta pilke iseendale, pälvides seeläbi rabide sarjamise: *Iga Abba on eesel ja iga bar bar Hana on lollpea*. Teine näide demonstreerib viidet pigem pärimuslikule kosmoloogiale kui ajaloolle, mis on kõrbes toimuva suhtes distantseerumiseks sobilik.

(8) *Ta [araabia kaupmees] ütles mulle: "Tule, ma näitan sulle, kus maa ja taevas kokku saavad." Ma võtsin leivakorvi ja asetasin selle taeva aknale. Lõpetanud oma palved, hakkasin seda otsima, kuid ei leidnud. Küsisin ta käest: "Kas siin on vargaid?" Ta vastas mulle: "Taevane ratas pöörleb. Oota siin homseni ja sa leiad selle taas"* (Babüloonia talmud, *Bava Batra* 74a).

Ideed taevasest aknast ja rattast on osa tolelaegsest prevaleerivast kosmoloogilisest maailmapildist. Niisugustele ideedele on viiteid nii apokrüüfilises kui ka talmudi kirjanduses. Taevast peeti võlviks, milles on 356 akent, iga päeva kohta üks, ning ratta abil pöördus kas kogu laotus või liikusid ainult taevakehad (vt *Exodus Rabba* 15: 22; Jeruusalemma talmud, *Roš ha-Šana* 2: 4; *Jalkut Šim'oni* 185 & 673; Charle 1912: ptk 72: 3, 7; 83: 11; 101: 2).

Nagu kõrb, nii oli ka Iisrael tegevuspaik, kus geograafiline kaugus kombineerus piiblist pärit vihjetega. Tegelikult viitavad Iisraelist rääkivad jutud piiblis esinevatele kirjeldustele sellest kui viljakast maast, enamasti liialdatult, näiteks:

(9) *Kui R. Dimi tuli, ütles ta järgmist: "Mis on Piibli kirjakoha Ta seob oma eesli viinapuu külge tagamõte? (1Ms 49, 11). Iisraelimaal polegi viinapuid, mille saagi koristamiseks poleks tarvis tervet linnatäit elanikke: hea viinapuu külge oma eeslivarsa (1Ms 49,11); Iisraelimaal pole isegi ühtki metsikut viinapuud, mis ei annaks marjakoormat kahe emaesli tarvis. Juhul kui te peaksite arvama, et neis pole veini, siis pühakirjas on selgelt öeldud: ta peseb oma kuube viinaga (1Ms 49, 11) [---] (Babüloonia talmud, *Ketuvot* 111b).*

Erinevalt merest ja kõrbest võib Iisrael olla ka ajalise distantseerimise paigaks. On kaks aega, minevik ja tulevik, kuhu jutustajad oma liialdatud maakirjeldused paigutavad. Juudi ajaloo oleviku ja mineviku vaheliseks demarkatsioonijooneks on [Teise] templi hävitamine aastal 70 pKr. Sarnaselt võiks templi taastamine märkida tulevast messianistlikku ajastut. Seega naudivad jutuvestjad kirjeldustes mineviku Jeruusalemma enne templi hävitamist.

(10) *Rabba b. bar Hana ütles: “Jeruusalemmast Jeerikosse on 10 parasangi maad. Templi uksehingede liigutamist oli kuulda kaheksa sabati teekonna²⁶ ulatuses. Jeeriko kitsed aevastasid viirukilõhna tõttu. Jeeriko naistel ei tarvitsenud end viirukilõhna tõttu lõhnastadagi. Jeruusalemma pruutki ei pidanud ennast lõhnastama viirukilõhna tõttu”* (Babüloonia talmud, *Ketuvot* 111b).

Loo asetamine tulevikku ei tarvitse tingimata olla seotud messianistlike taotlustega. Nõnda saab jutustaja kirjeldada maa tulevast viljakust ilma religioosse uskumustesüsteemi piiranguteta ja tal on vabadus liialdada Iisraeli viljakandvusega.

(11) *R. Hija b. Joseph ütles seejärel: “Tuleb aeg, mil Iisraelis tehakse parimaid kooke ja siidirõivaid, sest pühakirjas on öeldud: Viljarohkus on maa peal (Ps 72, 16).*

“Meie rabid õpetasid, et viljarohkus on maa peal, mägede otsas kahisevad viljapead (Ps 72, 16). [Siit] järeldati, et tuleb aeg, mil nisu sirgub palmipuude kõrguseks ja kasvab mäetippudel. Kuid juhul, kui te arvate, et selle koristamisega tuleb muret, siis Piiblis on selle kohta eraldi öeldud: mägede otsas kahisevad viljapead nagu Liibanoni mets (Ps 72, 16). Püha, olgu Ta õnnistatud, toob oma aardehoidlaist tuule, millel käsib vilja peale puhuda. See vabastab puhta peenjahu ning inimene jalutab välja põllule ja võtab sellest, paljast peotäiest jagub ülalpidamiseks nii talle kui ka tema kodakondsetele” (Babüloonia talmud, *Joma* 39b).

Lisaks jutusituatsioonide kaugetesse kohtadesse ja aegadesse ülekandmisele rakendavad talmudi luiskelugude rääkijad ka retoorilist distantseerumisviisi. Traditsioonilisele pühakirja eksegeesile tuginedes võetakse piibli metafoore sõna-sõnalt, esitades neid mitte fantaasia ja luule, vaid reaalsusena. Jutustajad tõstavad neid kõnekujundeid ühest kontseptuaalsest kategooriast teise, kinnitades metafooride paikapidavust ja kultuuriliselt ainult kõnes kasutamiseks mõeldud sõnastuse reaalsust. Metafooride konkretiseerimine, *maale, mis piima ja mett voolab* (2Ms 3, 8) sarnaste fraaside tõlgendamine tõele vastavateks teadeteks, pigem otseselt märgistav reaalne kirjeldus kui kõrvaltähenduslik sümboolne väljendus nihutab piiblisalmid nende õigelt keelepositsioonilt, paneb nad teise keelekasutusviisi ja seega distantseerib neid lingvistiliselt. Seda tehes sooritab see liialdusega sama protsessi, kuigi ümberpööratult.

²⁶ Äramärgitud piirkond linna või paiga ümber, mille ulatuses on sabati ajal lubatud liikuda, umbes kolmandik miili (pisut üle poole kilomeetri) igas suunas (toim).

Teemad

Ükskõik millisest vaatepunktist talmudistlikud jutustajad oma lugudele lähenevad, teemadeks valivad nad reaalseid objekte, keskendudes tuttavale loodusmaailmale kas metsikus või kultiveeritud keskkonnas. Nad räägivad lindudest ja kaladest, leivast ja kookidest, veinist ja viinapuust, puu- ja köögiviljadest. Jutustajad arutlevad tuttavate, tõeliste ja tuntud objektide üle, kuid neid kirjeldatakse uskumatutes füüsilistes mõõtmetes.²⁷ Igasuguse efektiivse liialduse hädavajalik eeltingimus on objektide valik tuttavast ümbrusest. Kuulajatel peab olema kogemuslik teadmine neist objektidest, et suudetaks hinnata tuttava eseme või olendi hüperboolse kirjelduse koomilist mõju.

Üleloomulikud objektid või tegelased esinevad talmudi luiskelugudes harva ja kui nad esile kerkivadki, nagu näiteks kõrbejuttude rühmas, ilmneb ka sari süstemaatilisi narratiivseid transformatsioone, mille seas koomilise fookuse nihkumine narratiivi situatsioonilt jutustajale endale pole sugugi vähetähtis. Luiskelugudest üleloomulike teemade väljajätmiseks ja nende väheste juttude modifitseerimiseks, kus üleloomulik siiski esineb, võib olla mitmesuguseid põhjusi. Esiteks tajutakse üleloomulikku maailma vaimselt, mitte meeleliselt. Deemonid, jumalused ja vaimud on mõistuse loodud, nende eksistents sõltub usust. Ehkki pärimus on kanoniseerinud nende esinemiskujud, dimensioonid ja võimalikud mõjud, ei ole see siiski piiranud nende suurust ega võimeid. Ilma selgesti defineeritud reaalsuse piirideta on üleloomuliku maailma võimalused tegelikult piiritud ja liialdamise õige alus kõrvaldatud. Teiseks, koomiline ja püha on kokkusobimatud. Jumalate üle, keda kardetakse, ei naerda. Selline suhtumine oli eriti domineeriv talmudiaegses juudi ühiskonnas, rääkimata rabidest, kelle esmane ülesanne oli tegelemine religioosse seaduse ja õpetusega.

Et liialduse ja üleloomuliku eraldusjoon ei iseloomusta ainult talmudi luiskelugusid, on selle jutukorpuse eristavaks tunnuseks piiratud arv lugusid, mille objektiks on mehed ja naised. Euroopa ja Ameerika koomiliste muistendite teemaks olevad ebatavalised võimed esinevad talmudi jutustuses harva, ja kui tulevadki ette, siis ei viita jutustaja

²⁷ Arutelu realismist kui ühest ühitamatusele kaasaaitavast faktorist luiske-loos vt Walter Blair (1960: 92), Mody C. Boatright (1949a = 1949b = 1973) ja Gustav Henningsen (1965).

mitte enda, vaid kellegi teise võimetele. Järgneb näide ühest üsna ebatavalisest talmudi luiskeloost:

(12) *Kas ei rääkinud Rabba b. bar Hana: “Kui läksime Rabbi Johanani järel Genneesareti²⁸ puuvilju sööma, siis oli meil igaihel kombeks võtta kümme vilja [tema jaoks], kui olime sajakesi; ja kui olime kümnekesi, siis võttis igaiüks sada tema jaoks, ning sajakaupa pidid need viljad olema kolme se’^a²⁹ suurustes korvides, ja ikkagi, olles need kõik ära söönud, võis ta hüüda: “[Ma võiksin] vanduda, et pole toidu maitset tundnudki”* (Babüloonia talmud, *Eruvin* 30a).

Struktuur

Talmudi luiskelugudel on eriline struktuur. Jutustajad arendavad teemat jutustamise retoorilist efekti maksimaalselt rõhutavas vormis.

Lugu koosneb nähtuse ebatavalisi mõõtmeid tõusvas järjestuses edastavate teadete hulgast, alustades võimalikust ja kulmineerudes liialdustega. Aeg-ajalt sisaldavad sellised väited ka tegevusi. Viimased ei funktsioneerigi iseseisvana, vaid lihtsalt rõhutavad kirjeldust. See narratiivi omadus on kooskõlas jutustaja positsiooniga, kes on pigem loodusvaatleja kui seikluse võitluskangelane. Lisaks neile kirjeldavatele teadetele on talmudi luiskelugudes veel kolme tüüpi ütlemissi: avavormelid, koodad ja hindavad teated. Esimesed kaks asuvad, nagu definitsioonistki näha, vastavalt loo alguses või lõpus. Kolmas esineb loo pöördepunktides (vt Labov 1971: 354–396 – jutuanalüüs, millest oli käesoleva uurimise juures väga palju kasu).

Välja arvatud kirjeldavad teated, mis on talmudi luiskeloo tuumaks, ei ole ühegi teate olemasolu hädavajalik. Tõsi, täielikumal narratiivil on suurem võimalus tuua esile lugusid iseloomustavat tõe ja fiktsiooni vastastikust mõju. Eriti tähtis on kooda, mis avaldub punktis, kus kirjeldavad teated saavutavad narratiivse liialduse äärmise piiri. Siis tõmbab kooda nad kokku, luues koomilise efekti, mis annab edasi alguses tõena esitatud väljamõelduse. Näiteks:

²⁸ Linn (praegune Ginnesar) Galilea järve läänekaldal. Nii järv kui ka linn kandsid ilmselt järve kuju järgi kunagi nime ‘Kinnerot’ või ‘Kinneret’ (harfid), hilisemal ajal ka Genezar ja Gennesaret. Gennesareti tasandikku kutsuti viljakuse ja ilu tõttu Galilea paradiisiks (toim).

²⁹ *Se’a* = $\frac{1}{3}$ eefat, kuivainemõõt (mõõt, vakk) = 7,3 liitrit. Korvide suurus oli seega 1 eefa ehk 22 l.

- (14)
- Avavormel: *Rabba b. bar Hana rääkis edasi:*
 Kirjeldav teade (a): *“Ükskord reisisime laeva pardal*
 Kirjeldav teade (b): *ja laev seilas ühe kala kahe uime vahet*
 Kirjeldav teade (c): *kolm päeva ja kolm ööd;*
 Kirjeldav teade (c): *see [ujus] ülespoole ja meie [sõitsime] allapoole.*
 Hindav teade (a): *Ning kui te arvate, et laev sõitis liiga aeglaselt,*
 Kirjeldav teade (d): *ütles R. Dimi, kui ta tuli, et laev kattis kuuekümmet*
parasangi pikkuse maa ajaga, mis kulub potitäie
vee soojendamiseks.
- Kirjeldav teade (e): *Kui ratsanik laskis noole, siis [laev] jõudis*
sellest ette.
- Kooda *Ja R. Aši ütles: “See oli üks neist väikestest*
merekoletistest, kellel on [ainult] kaks uime”
 (Babüloonia talmud, *Bava Batra* 73b; motiiv X1300 “Valed kaladest”).

Avavormel ei lõppe verbiga *nägime* ja sellele vastavalt ei ole jutustaja ainult vaatleja, vaid ka seikluses osaleja. Siiski on juba tegevustel endal kirjeldav väärtus kala suuruse määramiseks. Hindav väide täidab narratiivi pöördepunkti aset, nihutades tähelepanu kala suuruselt laeva kiiruse kirjeldamisele. Kooda vähendab kala suurust koomiliselt, andes edasi kogu kirjelduse absurduse.

Teine näide illustreerib samasugust struktuuri, ehkki kooda koomiline efekt on mõnevõrra modifitseeritud.

- (15)
- Avavormel: *Rabba b. bar Hana jutustas:*
 Kirjeldav teade (a): *“Ükskord me reisisime laeva pardal ja nägime*
 Kirjeldav teade (b): *lindu, kes seisis pahkluuni ulatuvas vees,*
 Kirjeldav teade (b): *samas kui tema pea ulatas taevasse.*
 Hindav teade (a): *Me mõtlesime, et vesi ei ole kuigi sügav, ja tahtsime*
minna end natuke jahutama,
 Hindav teade (b): *aga Bat Kol³⁰ hüüdis: “Ärge minge sinna,*
 Kirjeldav teade (c): *sest ühe puusepa kirves kukkus [sellesse vette]*
seitse aastat tagasi
 Kirjeldav teade (c): *ja pole [ikka veel] põhja jõudnud.”*
 Kirjeldav teade (c): *Ja mitte [ainult] seetõttu, et vesi on sügav, vaid*
 Kirjeldav teade (c): *[ka] sellepärast, et see on kiirevooluline”*
 (Babüloonia talmud, *Bava Batra* 73b; motiiv X1250 “Valed lindudest”).³¹

³⁰ Sõna-sõnaliselt ‘hääle tütar’, taevane või jumalik hääl, mis avaldab Jumala tahet. Vt Saul Lieberman 1950: 194–199.

³¹ Targumis, arameakeelses heebrea piibli tõlkes tõlgendatakse *Ziz-Sadaid* kui *metsikut kukke, kelle pahkluud toetuvad maapinnale ja pea ulatub taevani.*

Kooda:

*R. Aši ütles: "See lind oli Ziz-Sadai, sest kirjutatud on: ja Ziz-Sadai on mu juures"*³² (Ps 50, 11)."

Narratiiv algab süütult võimalikku asja kirjeldava teatega, vihjates vee äärmisele madalusele, sest see ulatub vaid linnu pahkluuni. Kuid teine teade viib jutu otsekohe reaalsuse piiridest välja ja poetab selle erakordsuse areenile. Hindavad ütlused lubavad hetkeks hinnata seda uut ja üllatavat situatsiooni ning järgmine kirjeldav teade suurendab nähtuse mõõtmeid nagu iga edasinegi, kuni see viib kirjelduse absuradini. Seejärel nihutab kooda narratiivi aluspõhja absoluutselt teise viitesüsteemi, milleks käesoleval juhul on piiblitekst, kandes nõnda dimensioonide uudsuse üle tuttavale ja iidsele, mis on kuulajatele pühakirjast tuntud.

Luiskeloo struktuur allub narratiivsele transformatsioonile ja variatsioonile. Vahetevahel ei kaasne nende modifikatsioonidega muutust tähenduses, ent kui struktuurilised muutused on korrelatsioonis jutustamise teiste aspektide variatsioonidega, toimub nihe ka loo tähenduses. Kõrbejuttude kirjeldavad ütlused näiteks sisaldavad ka jutustaja enda tegevusi, see on radikaalne erinevus võrreldes merejuttudega. Peale selle ei sisalda kirjeldav jada ebahariliku nähtuse mõõtmete astmelist suurenemist, vaid kasvavat teadlikkust suulisest ja kirjaliku pärimuse tõepärasusest. Jutustaja muudab kultuuriliselt aktsepteeritud tõekspidamised empiiriliseks reaalsuseks, põhjendades ideid meelelise kogemusega. Järelikult on neis lugudes näiva ja suulise tähenduse vahel täiesti erinev suhe. Pole tarvidustki eemaldada seda tõe maski, mida jutustaja kogu aeg säilitab. Pigem kinnitavad kirjeldavad ja hindavad teated koos koodaga üksteist ja toetavad eelkõige nende fenomenide eksistentsi, mis on kultuuris tuntud uskumussüsteemi vahendusel. Neis juttudes saab ainult jutustaja ise, kes on loomu poolest skeptik nagu iga uuriija, koomiliste märkuste objektiks, nagu näites (4). Teine võimalus on, et naeru üldse ei esine, nagu järgnevas kõrbeseeriast pärinevas loos:

³² Vastav kirjakoht eestikeelses tõlkes on: *ja loomad mu väljadel on mu juures!* Heebrea keeles seisab loomade vastena *zjz* "liikuvad olendid (tähenduses väiksemad metsloomad)" – ja väljade vastena *sdh'* või *sdj* "maa, väli, põld (ka metsloomade elupaik)". Sellest siis hiidlinnu nimi (toim).

(16)	<i>Ta ütles mulle:</i>
hindav teade (a):	<i>“Tule, ma näitan sulle allaneelatud Korahi mehi.”³³</i>
kirjeldav teade (a):	<i>Ma nägin kaht pragu, kust immitses suitsu.</i>
hindav teade (b):	<i>Ma võtsin tüki ärapäigatud villa, kastsin selle vette, kinnitasin odaotsa külge ning pistsin praost sisse.</i>
kirjeldav teade (b):	<i>Ja kui ma selle uuesti välja tõmbasin, oli see kõrbenud.</i>
hindav teade(c):	[Seepeale] ütles ta mulle: <i>“Kuula tähelepanelikult, mida sa [oled kohe] kuulmas.”</i>
kirjeldav teade (c):	<i>Ja ma kuulsin neid ütlemas: “Mooses ja tema Toora on tõde ja meie oleme valetajad.”</i>
kooda:	<i>Ta ütles mulle: “Iga 30 päeva järel sunnib Gehenna³⁴ neid siin teist külge pöörama, nii nagu [pööratakse] potis liha, ja nad ütlevad nõnda: “Mooses ja tema seadus on tõde, aga meie oleme valetajad””</i>
	(Babüloonia talmud, <i>Bava Batra</i> 74a). ³⁵

See näide peegeldab narratiivi keerukust, mida ei kohta üheski mereloos. Araabia kaupmees ja jutustaja võtavad võrdselt osa olukorra hindamisest ja kirjeldamisest. Tulemusena kasvab hindavate teadete hulk proportsioonis ning vaheldub kirjeldavate ütlustega.

Seega on talmudi pikad jutud võimelised nii vormiliselt kui teemaatilisel modifitseeruma, ent kui muutused ületavad žanripiire, väljendab jutt teisi tähendusi ja annab edasi teistsuguseid sõnumeid. Isegi kui säilib osaline sarnasus luiskelooga, ei suuda selline jutt kanda samasugust tähendust nagu teised. Talmudid sisaldavad narratiive, mis on sarnased luiskelugudega, ning seetõttu esinevad samasuguses kirjanduslikus kontekstis; tegelikult avavad nad Babüloonia talmudis jutuahelad mõlemas peamises osas, *Bava Batra* 73a–74b ja *Ketuvot* 111b–112. Esimene neist tekstidest on järgmine:

(17) *Rabba ütles: “Meresõitjad rääkisid mulle: “Laeva uputaval lainel on valge lakk või tuli harjal, ta vaibub, kui teda lüüa keppidega, millele on kirjutatud “Ma olen see, kes ma olen (vrd 2Ms 3: 14), Jahve, vägede Issand, aamen, aamen, sela””* (Babüloonia talmud, *Bava Batra* 73a).

³³ Korah ja veel mõned ülikud ühes 250 mehega hakkasid Moosesele ja Aaronile vastu ning Issand lasi maal neelata neid endid ühes nende majade ja varaga (4Ms 16) (toim).

³⁴ Gehenna (Gehenom) on piibli kohaselt paik, kuhu õelad pärast surma lähevad, ehk põrgu. Nimetus on tuletatud Jeruusalemma lõunaosas asuv Hinnomi oru nimest (toim).

³⁵ Viiteid nende mõistete kohta traditsioonilises kirjanduses vt Louis Ginzberg 1911: 298–300.

Selles lühikeses kirjelduses puuduvad talmudi luiskelugude tüüpilised kinnitused. Jutustaja ei räägi nähtusest, mida ta ise pealt nägi, vaid annab edasi anonüümsete meresõitjate seletused. Ehkki narratiivi dekoratsiooniks on meri, erineb teema. Loo teemaks on pigem loodusjõud kui koletis. Veel enam, selles esineb viiteid religioossetele uskumustele, üleloomulikele jõududele ja isegi jumalale enesele – kõik see on tõelises luiskeloos välistatud. Viimaks ei esine jutu struktuuris kirjeldavate teadete tõusvat järjestust ega koomilist koodat, mis mõlemad on talmudi merejuttudele ühised tunnused.

Isegi kui struktuur jääbki samaks, ei suuda see ise edasi anda luiskeloo sümbolset tähendust, kui teised aspektid osutavad ülekaalukalt loo teistsugusele tähendusele. Näiteks:

(18)	<i>Rabba ütles:</i>
avavormel	<i>“Ma nägin, kuidas</i>
kirjeldav teade (a):	<i>Liliti³⁶ poeg Hormin jooksis Mahuza³⁷ müüri rinnatisel,</i>
kirjeldav teade (b):	<i>ning kuidas üks ratsanik, kes müüri all hobuse seljas galopeeris,</i>
kirjeldav teade (c):	<i>ei suutnud talle järele jõuda.</i>
kirjeldav teade (d):	<i>Ükskord saduldasid nad talle kaks muula,</i>
kirjeldav teade (e):	<i>kes seisid kahel Rognagi sillal,</i>
kirjeldav teade (f):	<i>ja ta hüppas ühe seljast teise selga, edasi ja tagasi,</i>
kirjeldav teade (g):	<i>hoides peos kaht veinipeekrit,</i>
kirjeldav teade (h):	<i>valades vaheldumisi ühest teise</i>
kirjeldav teade (i):	<i>ja mitte üks piisk ei langenud maha.</i>
kirjeldav teade (j):	[Peale selle] oli [tormine] päev [nagu see, kui] need [kes lähevad laevadega alla merele] tõusid üles taeva poole ja vajusid alla ürgvetesse (Lk 107: 26).

³⁶ Lilit (*ljljt*) – naissoost ööjumalus, tuleneb ööd tähendavast tüvest *ljlh*, ilmselt seotud ka Babüloonia deemoniga *artat lili* – tühermaade vaim. Sama sõnaga (*lilit*) nimetati ilmselt ka mõnesid öökulle (Kuningas Jamesi Piiblis Js 34: 14: *The wild beasts of the desert shall also meet with the wild beasts of the island, and the satyr shall cry to his fellow; the screech owl also shall rest there, and find for herself a place of rest.* Hilisemates tõlgetes on öökulli asemel *night monster* või *night creature* (eestikeelses piiblis *tont*)). Talmudis ei seostu ta Aadamaga, vaid esineb sasipäise tiivulise koletisena, ka deemonite emana, loomisest jutustavates *midrašides* aga esineb esimene Eva, keda ei seostata Lilitiga. Siiski on hilisem *midraši*-kabala traditsioon Lilitit ka Aadama esimeseks naiseks pidanud. Pärimuse kohaselt on Lilit deemon, kes käib noorte meeste juures luupainajaks ja ohustab nurgavoodis olevaid naisi (toim).

³⁷ Ka Mahuza, Mechuza – linn Babüloonia lõunaosas, Sura, Nehardea ja Pumbedita kõrval neljas Babüloonia juutide vaimne keskus (toim).

kooda:

Kui valitsus sellest kuulis, mõisteti ta³⁸ surma”
(Babüloonia talmud, *Bava Batra* 73a, motiiv
X1004; “Vale: tähelepanuväärne ratsanik”).

Siin erineb avavormel teiste narratiivide omast, sellest hoolimata asetab jutuvestja ennast pigem vaatleja kui tegevuses osaleja positsiooni. Puudub tavapärase distantseeritus, kuid deskriptiivsete teadete tõusev järjestus viib loo haripunkti. Seejärel lõpetab narratiivi kooda, mille tähendus ja vihje on hämarad. Nõnda on lool osaline struktuuriline sarnasus narratiivse liialdusega, kuid temaatiliselt erineb jutt kõigist teistest talmudi luiskelugudest. Selle tegelasteks on üleloomulik olend (Hormini-nimeline deemon) ja ratsanik. Kirjeldavad ütlused räägivad tegevustest sõnades, mis ilustavad inimtegusid, esitades neid üleloomulikena. Kõige rohkem näitab kooda, et lool oli erinev tähendus ja see võis vihjata isegi millelegi poliitilisele, mida tänapäeva lugejad pole veel avastanud. Võib oletada, et rabid kasutasid luiskelugude narratiivset raami teatud kodeeritud informatsiooni edastamiseks.

Talmudite rabid, kes oskasid nautida luiskelugude jutustamist, mõistsid nende reegleid, eesmärke ja võimalusi. Neil oli selge arusaam selle žanri tähendusest ja nad edastasid seda sobivas narratiivses ja sotsiaalses kontekstis, formuleerides narratiivi raami ja loo vahelised suhted, kinnitamise ja distantseerimise viisid ning loo teemad ja struktuuri. Hiljem hakkas Rabba b. bar Hana nimi märgistama selliseid luiskelugusid heebrea kirjanduses žanrina. Temast sai nende peamine vestja (vt nt Alterman 1957: 235–249). Kuid omas ajas andis ta koos teiste rabidega nende lugude tähendusi edukalt edasi ilma ühegi nime või sildita. Nagu superratsanikud, hüppasid nad fiktsioonist reaalsusse ja tagasi, ja me võime kujutleda, et nad tegid seda tõsiste nägudega, avaldamata kuulajaskonnale mõtteid või tähendusi, millest nad kõik teadlikud olid.³⁹

Tõlkinud Maris Leponiemi

³⁸ Ta = Hormin. Seda on tõlgendatud ka nii, et [deemonite] valitsus mõistis ta [Hormini] surma [enese näitamise eest].

³⁹ Selle töö esimene versioon oli peatükk minu doktoriväitekirjas *Narrative Forms in the Haggadah: Structural Analysis* (Indiana University 1967). Teist varianti lugesin ma 1971. aastal Buffalos New Yorgi osariigi ülikooli lingvistika instituudis. Täna Alan Dundest, Henry A. Fischelit ja Peter Seitelit, kelle kommentaarid ja kriitika uurimuse varasemate variantide kohta on olnud suureks abiks, samuti oma naist Paulat, kelle abivalmid ettepanekud aitasid suuresti käesoleva variandi formuleerida.

Näitetekstid

- Piibel 1989. 1968. aasta tõlge. Soome Piibliselts.
- Babüloonia talmud = Epstein, Isidore (toim) 1935–1952. *The Babylonian Talmud: Translated into English with notes, glossary, and indices under the editorship of I. Epstein* 1–35. London: Soncino Press. Traktaatid: *Bava Batra, Bekorot, Eruvin, Hullin, Jevamot, Joma, Ketuvot, Šabbat, Sukka*.
- Jerusalemi talmud. Traktaat *Roš ha-Šana*.
Hidduše'i Aggadot, p. 43.
Exodus Rabba. (2Ms)
Jalkut Šim'oni 185 (1Kn kohta) ja 673 (Ps kohta).

Kirjandus

- Addison, Joseph 1710. Sir John Mandeville's Travel. *The Tatler* 254 (23. november).
- Albeck, Chanokh 1969. *Introduction to the Talmud, Babli and Yerushalmi*. Tel-Aviv: Dvir (heebrea keeles).
- Alterman, Nathan 1957. *Ir ha-Yona* [Wailing City]. Tel-Aviv: Makhbaroth le-Sifrut (heebrea keeles).
- Arz, Abraham 1971–1972. Rabbah bar bar Hana. Roth, Cecil & Wigoder, Geoffrey (toim). *Encyclopaedia Judaica* 13 (Jerusalem: Keter Publishing House & New York: Macmillan, lk 1441).
- Babcock-Abrahams, Barbara 1974. The Story in the Story: Metanarration in Folk Narrative. Rahvusvahelise Rahvajutu-uurimijate Seltsi 6. kongressil Helsingis 16.–21. juunini peetud ettekanne.
- Bacher, Wilhelm 1913. *Die Agada der babylonischen Amoräer: Ein Beitrag zur Geschichte der Agada und zur Einleitung in der babylonischer Talmud*. 2., täiend väljaanne. Frankfurt am Main: J. Kauffmann.
- Bauman, Richard 1972. The La Have Island General Store: Sociability and Verbal Art in Nova Scotia Community. *Journal of American Folklore* 85, lk 33–43.
- Ben-Amos, Dan 1969. Analytical Categories and Ethnic Genres. *Genre* 2: 3, lk 275–301.
- Ben-Amos, Dan 1974. *The Concepts of Genre in Folklore*. Rahvusvahelise Rahvajutu-uurijate Seltsi 6. kongressil Helsingis 16.–21. juunini peetud ettekanne.
- Ben-Amos, Dan 1975. Folklore in African Societies. *Research in African Literatures* 6: 2, lk 165–198.
- Ben-Amos, Dan 1976a. Introduction. Ben-Amos, Dan (toim). *Folklore Genres*. Publications of the American Folklore Society: Bibliographical and Special Series 26. Austin: University of Texas Press), lk ix–xlv.
- Blair, Walter 1960 *Native American Humor*. San Francisco: Chandler Pub. Co.

- Boatright, Mody Coggin 1949a. The Art of Tall Lying. *Southwest Review* 33, lk 357–362 (= sama 1949b. Boatright, Mody Coggin. *Folk Laughter on the American Frontier*. New York: Macmillan, lk 95–106 = sama 1973. Ernest B. Speck (toim). *Mody C. Boatright, Folklorist: A Collection of Essays*. Austin: University of Texas Press, lk 68–79.
- Boatright, Mody Coggin 1965 [1945]. *Gib Morgan: Minstrel of the Oil Fields*. Texas Folklore Society Publication 20. Dallas: Southern Methodist University Press.
- Bond, Richmond Pugh 1971. Appendix D: Frozen Words. Bond, Richmond Pugh. *The Tatler: The Making of a Literary Journal*. Cambridge (Massachusetts): Harvard University Press, lk 227–228.
- Brunvand, Jan Harold 1965. Len Henry: North Idaho Münchhausen. *Northwest Folklore* 1, lk 11–19.
- Chajes, Zebi Hirsch 1952. *The Student's Guide Through the Talmud*. London: East West Library.
- Charle, Robert H. (toim) 1912. *The Book of Enoch or I Enoch*. Oxford: Clarendon Press.
- Dorson, Richard M. 1939. *Davy Crockett: American Comic Legend*. New York: Printed at the Spiral Press for Rockland Editions.
- Eisenstein, Judah David 1937. *The Tales of Rabbah bar-bar Hannah*. New York: Behrman's Jewish Book House.
- Ginzberg, Louis 1911. *The Legends of the Jews* 3. Philadelphia: The Jewish Publication Society.
- Halpert, Herbert 1944a. John Darling: A New York Münchhausen. *Journal of American Folklore* 57, lk 97–106.
- Halpert, Herbert 1944b. Tales of a Mississippi Soldier. *Southern Folklore Quarterly* 7, lk 103–114.
- Halpert, Herbert 1945a. Tall Tales and Other Yarns from Calgary, Alberta. *California Folklore Quarterly* 4, lk 22–49.
- Halpert, Herbert 1945b. Tales Told by Soldiers. *California Folklore Quarterly* 4, lk 364–376.
- Heinze, Richard 1899. Petron und der griechische Roman. *Hermes* 34, lk 494–519.
- Henningsen, Gustav 1965. The Art of the Perpendicular Lying. *Journal of the Folklore Institute* 1, lk 180–219.
- Jansen, William Hugh 1948. Lying Abe: A Tall Teller and his Reputation. *Hoosier Folklore* 7, lk 107–124.
- Jansen, William Hugh 1949. *Abraham 'Oregon' Smith: Pioneer, Folk Hero, and Tall-Teller*. PhD väitekirja, Indiana Ülikool.
- Jones, Howard Mumford 1939. Introduction. Dorson, Richard M. *Davy Crockett: American Comic Legend*. New York: Spiral Press for Rockland Editions, lk i–xxvi.
- Karlin, Abraham 1947. The Tall Tales of Rabbah bar bar Hana. *Sinai* 10, lk 56–61 (heebrea keeles).

- Kerényi, Karl 1962. *Die griechisch-orientalische Romanliteratur in religionsgeschichtlicher Beleuchtung: Ein Versuch mit Nachbetrachtungen*. 2., täiend väljaanne. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Labov, William 1971. *Language in the Inner City: Studies in the Black English Vernacular*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Lieberman, Saul 1950. *Hellenism in Jewish Palestine: Studies in the Literary Transmission, Beliefs, and Manners of Palestine in the I Century B.C.E – IV Century C.E.* New York: Jewish Theological Seminary.
- Lunt, Richard K. 1968. Jones Tracy: Tall-Tale Hero from Mount Desert Island. *Northeast Folklore* 10, lk 1–74.
- Neusner, Jacob (toim) 1970. *The Formation of the Babylonian Talmud: Studies in the Achievements of Late Nineteenth and Twentieth Century Historical and Literary-critical Research*. Studia Post-Biblica 17. Leiden: E. J. Brill.
- Plutarcos 1927 = Babbitt, Frank Cole *et al.* (tlk). *Plutarch's Moralia* I. Loeb Classical Library. London: William Heinemann & New York: G. P. Putnam's Sons.
- Pop, Mihai 1968. Die Funktion der Anfangs und Schlussformeln im rumänischen Märchen. Harkort, Fritz & Peeters, Karl C. & Wildhaber, Robert (toim). *Volksüberlieferung: Festschrift für Kurt Ranke zur Vollendung des 60. Lebensjahres*. Göttingen: Otto Schwartz, lk 321–326.
- Rabinovitz, Hayyim Reuben 1966. The Maharsha and his Aggadic *Novella*. *Sinai* 58, lk i–ii & 74–84 (heebrea keeles).
- Reaver, J. Russel 1972. From Reality to Fantasy: Opening-Closing Formulas in the Structure of American Tall Tales. *Southern Folklore Quarterly* 36, lk 369–382.
- Shalem, Nathan 1949 Rabbah bar bar Hana and Travelers' Tales. *Sinai* 12, lk 108–111 (heebrea keeles).
- Taylor, Archer 1933. A Classification of Formula Tales. *Journal of American Folklore* 46, lk 77–88.
- Thompson, Stith 1946. *The Folktale*. New York: The Dryden Press.
- Wackermann, Erwin 1969. *Münchhausiana: Bibliographic der Münchhausen-Ausgaben und Münchhausiaden mit einem Beitrag zur Geschichte der frühen Ausgaben*. Bibliographien des Antiquariats Fritz Eggert 4. Stuttgart: Fritz Eggert.
- Wright, John Kirtland 1925. *The Geographical Lore of the Time of the Crusades*. New York: American geographical society (= *The Geographical Lore of the Time of the Crusades: A Study in the History of Medieval Science and Tradition in Western Europe: With a New Introduction by Clarence J. Glacken*. New York: Dover Publications 1965).
- Wright, John Kirtland 1947. *Terrae Incognitae: The Place of the Imagination in Geography*. *Annals of the Association of American Geographers* 37, lk 1–15.

Kommunikatsioon ja folkloor

Dan Ben-Amos

<http://www.folklore.ee/ri/pubte/ee/sator/sator9/>

ISBN 978-9949-490-30-1

Tartu 2012

Trükis ilmunud: Dan Ben-Amos. Kommunikatsioon ja folkloor.
SATOR 9.

Tartu 2009

Sarja toimetaja: Mare Kõiva

Toimetaja: Aado Lintrop

Keeletoimetaja: Asta Niinemets

Tõlkijad: Reet Hiiemäe, Kairika Kärсна, Maris Leponiemi,

Kait Tamm, Liisa Vesik

Konsultant: Anu Põldsam

Kaane kujundus: Andres Kuperjanov

Küljendus: Maris Kuperjanov

HTML: Diana Kahre

Sarjas Sator 2009. a ilmunud eestikeelset trükist toetas Eesti Kultuurkapital. Väljaanne on seotud sihtfinantseeritava temaga SF0030181s08.

E-raamatu valmimist toetas: EKRM04-29 Eesti keele, kultuuri ja folkloori kasutusvalade laiendamine ja tutvustamine elektroonilistel infokandjatel.

© 2012 EKM Teaduskirjastus & Eesti Folkloori Instituut
EKM FO rahvausundi ja meedia töörühm